

1.01
Prejeto 6. 4. 2010

UDK 327.1(47+57:437)"1938/1939"

Igor Lukes*

Stalinova politika do Češkoslovaške v letih 1938-1939

IZVLEČEK

Avtor predstavlja odnos Sovjetske zveze/Stalina do češkoslovaško-nemške krize leta 1938. Analizira dosedanje pisanje zgodovinarjev in piscev spominov o stališčih Moskve/Stalina do češkoslovaške krize 1938 in tudi poljske krize 1939. Ugotavlja, da Sovjetska zveza ni nameravala nuditi praški vladi vojaške pomoči za boj proti nacistični Nemčiji. Dokazi (arhivsko gradivo) kažejo, da je v letih 1938-1939 Kremelj upal, da se bo v konflikt s tretjim rajhom vključilo tudi francosko-britansko zavezništvo, medtem ko je Sovjetska zveza zase ohranila svobodo delovanja.

Ključne besede: Češkoslovaška, Sovjetska zveza, Stalin, Hitler, nemško-sovjetski pakt 1939

ABSTRACT

STALIN'S POLICY TOWARDS CZECHOSLOVAKIA 1938-1939

The author presents the attitude of the Soviet Union and Stalin to the 1938 Czechoslovak-German crisis. He analyses the existing works of historians and writers of memoirs about the standpoints of Moscow/Stalin with regard to the Czechoslovak crisis of 1938 and also the Polish crisis of 1939. The author establishes that the Soviet Union did not intend to provide the Prague government with any military aid for its struggle against the Nazi Germany. The evidence (archive materials) shows that in 1938 and 1939 the Kremlin hoped that the French-British alliance would get involved in the conflict with the Third Reich, while the Soviet Union preserved the freedom of action for itself.

Key words: Czechoslovakia, Soviet Union, Stalin, Hitler, German-Soviet Pact 1939

* Dr., Professor of International Relations & History Boston University, 745 Commonwealth Avenue, Boston, Massachusetts 02215; e-naslov: lukes@bu.edu

Članek se osredotoča predvsem na odnos Josifa Vasarijonoviča Džugašvilija - Stalina do češkoslovaško-nemške krize leta 1938. Prišlo je do sklepa, da Sovjetska zveza ni nameravala nuditi praški vladi vojaške pomoči za boj proti nacistični Nemčiji - s Francijo ali brez nje. Nadalje, pojasnilo pakta Stalin-Hitler z dne 23. avgusta 1939 s strani sovjetskega ambasadorja v Londonu Ivana Majskija češkemu predsedniku v begunstvu Edvardu Benešu in drugi dokazi, ki so navedeni v članku, podpirajo domnevo, da je v letih 1938-1939 Kremelj upal, da se bo v konflikt s tretjim rajhom vključilo tudi francosko-britansko zavezništvo, medtem ko je Sovjetska zveza zase ohranila svobodo delovanja.

Pred koncem šestdesetih let 20. stoletja so postali dostopni izvorni dokumenti in pričanja udeležencev iz prve roke, ki podpirajo zgornje ugotovitve. Zahvaljujoč dodatnim informacijam ob odpiranju arhivov v Vzhodni Evropi v zgodnjih devetdesetih letih je bila ta razlaga še dodatno podkrepljena. In to v tolikšni meri, da se morda sodba zdi popolnoma nesporna. Vendar ni. Kljub številnim dokazom, ki temu nasprotujejo, revizionisti prikazujejo Stalinovo Sovjetsko zvezo kot branik antifašizma. Taktično vijuganje Moskve na evropski politični sceni v tridesetih letih pojasnjujejo kot posledico nezmožnosti Velike Britanije in Francije, da bi Moskvo sprejeli kot zanesljivega partnerja na protinacistični fronti. Celo pakt Stalin-Hitler (podpisnika zunanja ministra obeh držav, Molotov in Ribbentrop) in njegove skrivne protokole občasno predstavljajo kot upravičen taktični korak, ki ga je Kremelj moral storiti zaradi zarote Britancev in Francozov proti Sovjetom. Resnično sta včasih celotna kriza tridesetih let kot tudi sama vojna predstavljeni kot posledica zahodnega izdajalstva, ki je bilo usmerjeno v uničenje Sovjetske zveze in navdihnjeno z izprijeno protikomunistično ideologijo vladajočih elit v Londonu, Parizu in drugih sovražnih prestolnicah.

Osnovni kalup te razlage lahko zasledimo v prepričanjih, ki so jih sprva širili sovjetski diplomati, uradniki Komunistične internacionale in popotniki, ki so se pritoževali, da so v tridesetih letih prejšnjega stoletja oblikovalci politike v zahodnih demokracijah dajali prednost »razredu pred narodnim interesom« ter usmerjali destruktivno silo Hitlerjevega tretjega rajha proti Sovjetski zvezi. Takšni pogledi so bili izraženi ne le leta 1937 in v času münchenske konference leto dni pozneje, temveč še nadaljnja desetletja v sovjetskem tisku (npr. *Izvestia* in *Journal de Moscou*) in v povojnih akademskih spisih. Stališče, da je Sovjetska zveza nameravala braniti Češkoslovaško pred nacističnim napadom, bodisi sama (če bi jo žrtev prosila) bodisi kot del večje koalicije, je sčasoma postalo evangelij *de rigueur* v veliki večini vseh sovjetskih publikacij.¹ Ni presenetljivo, da so uradniki, kot sta bila Boris Ponomarev in Andrej Gromiko, zatrjevali, da je Moskva pripravljena ukrepati enostransko - niso pa podali nobenih resničnih dokazov.² Govor Klementa Gottwalda, vodje Komunistične stranke Češkoslovaške (KSČ), v času, ko so sovjetski varnostni svetovalci in tajna policija začeli z aretacijami njegovih najožjih sodelavcev iz češke stranke, ni ravno vreden zaupanja.³ Drugi sovjetski avtorji so

¹ Kot *pars pro toto* gl.: V. I. Mikhailov: Prolog k voine, Moskva 1964.

² History of Soviet Foreign Policy. Moskva 1969, str. 347-348; Klement Gottwald: Selected Speeches and Articles. Praga 1954, str. 215; O ceskoslovenske zunanice politice. Praga 1950, str. 134-135.

³ Rokopis govora Gottwalda z naslovom J. V. Stalin a ceskoslovensky lid se v pomembnih vidikih razlikuje od tiskane verzije. Oboje v: Arhivih centralnega komiteja Komunistične stranke Češkoslovaške, (ACK KSČ), fond 100/24, 26. zvezek, a. e. 729. Ta govor se je pojavil tudi v ruskem jeziku kot

prav tako razglašali pripravljenost Moskve pomagati Češkoslovaški proti Hitlerju, vendar - tako kot Ponomarev in Gromiko - niso podali nobenih dokazov.⁴

Takšni pristranski argumenti so bili včasih pogosti tudi v zahodnih publikacijah. Takšna je na primer knjiga Philipa Jordana, britanskega novinarja in povojnega vladnega uradnika, *Russian Glory* (Ruska slava). Ta knjiga je osupljiva hvalnica Sovjetske zveze, Rdeče armade in Stalina ter hkrati silovit napad na demokracije, ki so izpostavljene kot edini krivec za neuspešno zaustavitev Hitlerja. Jordan obtožuje London in Pariz, da sta čutila »najbolj besno od vseh patoloških sovražtev« do Moskve in da je to Hitlerju dalo moč. Nadalje piše, da so bili Britanci in Francozi celo po tem, ko so Nemčiji napovedali vojno, »preveč zaposleni in obsedeni z željo po uničenju Sovjetske zveze in so postavljali obračun s Hitlerjem na drugo mesto«.⁵ Popolnoma resnično je, da je bilo znotraj britanskih političnih krogov veliko antikomunistov, in to ne preseneča. Ali jih lahko krivimo, če pomislimo, kako so boljševiki prišli na oblast in kako so opravili z dinastijo Romanov? Kako so ravnali z »razrednim sovražnikom«? Kako so umorili ali izgnali svoje kritike in nasprotnike? Kaj pa lakota in stalinistične čistke vseh vrst ter - kar je najpomembnejše za spopadanje z nacistično grožnjo v letih 1938-1939 - uničenje Rdeče armade in korpusa mornariških častnikov? Ali bi moral umor sovjetskih vojaških častnikov prepričati London in Pariz, da se Moskva pripravlja na vojno proti Hitlerju?

Michael Sayers in Albert E. Kahn sta izdala knjigo *The Great Conspiracy: The Secret War Against Soviet Russia* (Velika zarota: Skrivna vojna proti sovjetski Rusiji) v času, ko je zmagooslavna Rdeča armada, po zaslugi večinoma nepriznane, vendar obsežne pomoči Zahoda, že začrtala meje stalinističnega cesarstva v Nemčiji, na Poljskem, Češkoslovaškem, v Avstriji, na Madžarskem in v večjem predelu Balkana. Avtorji so kljub temu trdili, da so bili dramatični dogodki, ki so se odvijali od tridesetih let do povojne dobe, le zahodna zarota proti Kremlju. Na Stalina iz poznih tridesetih let so gledali kot na voljnega, a zaničevanega partnerja v sistemu kolektivne varnosti z Veliko Britanijo in Francijo, za izbruh vojne septembra 1939 pa so obtoževali le slep antikomunizem britanskih in francoskih vladajočih elit ter »nerealen« odnos Beckove vlade v Varšavi.⁶

Za časa vladanja Mihaila Gorbačova je izšlo nekaj akademskih knjig in spominov, ki ne bi mogli biti izdani v Sovjetski zvezi pred *glasnostjo*: do Stalina so kritični, tu in tam tudi neprizanesljivo. Vendarle pa so imeli za samoumevno, da je bil ta sovjetski voditelj pripravljen partner v protinacističnem zavezništvu v Za-

J. V. Stalin i chekhoslovatskii nariod. V: Za prochniy mir, za narodnuyu demokratiyu, 32, 59 (21. december 1949), str. 5.

⁴ 1939 god : uroki istorii. Moskva 1990; Oleg Aleksandrovič Ržeševski: Europe 1939 : Was War Inevitable? Moskva 1989; A. S. Stepanov: Pered Miunkhenom. V: Voenno-istoricheskii zhurnal, 1992, 4-5; S. I. Prasolov: Sovietskii soyuz i Chekhoslovakia v 1938 g. V: Miunkhen: preddverie voyny. Moskva 1988; D. A. Volkogonov: Drama reshenii 1939 goda. V: Novaia i noveishaia istoriia, 4, 1989, str. 3-27. Najnovejša zbirka sovjetskih dokumentov je God krizisa, 1938-1939 : dokumenty i materialy. Moskva 1990.

⁵ Philip Jordan: Russian Glory. London 1942, str. 21. Jordan kaže naklonjenost tudi do Stalinih čistk več kot 40.000 častnikov Rdeče armade in mornarice v tridesetih letih. Občuduje jih: »Ko se je začela vojna, je bila ruska vojska očiščena nesposobnežev in izdajalcev /.../. Večina vojsk bi bila boljših, če bi nekatere generale čistka doletela malce prej.« - Prav tam, str. 24.

⁶ Michael Sayers, Albert E. Kahn: The Great Conspiracy : The Secret War Against Soviet Russia. Boston 1946.

hodni Evropi, in zatrjevali, da je imela Moskva iskren namen nuditi vojaško pomoč praški vladi leta 1938. Postopoma so se argumenti, ki so bili predstavljeni v ruski književnosti, premaknili od politične in diplomatske dimenzije (v kateri ni dokaza, da bi bil Stalin zaupanja vreden zaveznik proti Hitlerju) k vojaški dimenziji. Spomine maršala M. V. Zaharova o njegovi izkušnji, ko je bil častnik generalštaba in pribočnik maršala Borisa M. Šapošnikova, na predvečer vojne, so z veseljem sprejeli predvsem zahodni bralci, ki so želeli najti dokaze, da je bil Stalin leta 1938 pripravljen pomagati Češkoslovaški.⁷

Zaharov nudi dva argumenta. Prvič, trdi, da je 20. septembra 1938 Sovjetska zveza praški vladi ponudila vojaško pomoč v primeru vojne proti Hitlerju. V podporo takšni nenavadni trditvi ne poda nobenega dokaza, v praških arhivih, spominih udeležencev ali osebnih pričevanjih pa tudi ni sledu o njej. Drugič, Zaharov in drugi avtorji, npr. Dmitri Volkoganov, gredo še dlje in trdijo, da je bilo Rdeči armadi ukazano, da se - v povezavi s češkoslovaško-nemško krizo - »pregrupira« v vojaških okrožjih Kijeva in Belorusije. Vpoklicani so bili rezervisti, dopusti so bili preklicani, odpust vojakov pa preložen. Okoli 70 divizij naj bi bilo »zmožnih in pripravljenih« pomagati Češkoslovaški proti tretjemu rajhu.⁸ Čeprav ju revizionistični avtorji pogosto citirajo, ne Zaharov ne Volkoganov ne podata novega vpogleda v krizo leta 1938. Že desetletja je znano, da so bile poleti in jeseni leta 1938 enote Rdeče armade prerazporejene na območju Kijeva. Še več, izrecni ukaz, naj to storijo, ki ga je dal sovjetski komisar za obrambo Kliment E. Vorošilov, datiran 21. septembra 1938, je bil objavljen v sedemdesetih letih.⁹ Toda premikanje enot je v kateri koli vojaški organizaciji standardni postopek, še posebej v času krize. Zadnji teden septembra 1938 je bil zelo dramatičen: nekatere države so ukazale delno ali splošno mobilizacijo, v različnih evropskih prestolnicah pa so pripravljali strelske jarke in zaklonišča. Nič čudnega ni, da je Rdeča armada premikala svoje enote po zahodnem delu Sovjetske zveze. Ni pa dokazov, da so bili takšni premiki uvod v posredovanje Rdeče armade v češkoslovaško-nemško krizo. V resnici ni razloga, da bi verjeli, da je bila prerazporeditev sploh povezana z njo.

In končno, poleti leta 2009 sta polkovnik Sergej Kovalev, prepirljivi ruski vojni uradnik na Ministrstvu za obrambo, in skrivnostni provokator Vladimir Putin obudila najbolj revizionistično idejo od vseh. Po njunem prepričanju je bila Sovjetska zveza vsekakor predana ustanovitvi antihitlerjevske fronte. Toda šla sta še dlje in obtožila Poljsko, da je odgovorna za izbruh druge svetovne vojne! To sta storila ob najbolj svečani priložnosti - ob 70. obletnici združenega nacističnega in sovjetskega vojaškega vdora na Poljsko. Poleg tega je *Rossija*, državno vodena televizijska postaja iz Moskve, prikazala dokumentarec na podlagi del Leva Sotskova, upokojenega generala KGB-ja, ki domnevno dokazuje, da je Poljska nameravala napasti Sovjetsko zvezo skupaj s svojim zaveznikom - Hitlerjevim tretjim rajhom!¹⁰

Glede na težnje, ki že zadnjih deset let prevladujejo v ruskih političnih krogih, ni presenetljivo, da se v Moskvi danes obujajo argumenti, sorodni tistim, ki so jih

⁷ Matvej Vasiljevič Zaharov: *General'nyi shtab v predvoyennye gody*. Moskva 1989.

⁸ Dmitri Volkoganov: *Stalin: Triumph and Tragedy*. New York 1991, str. 348.

⁹ *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-chechoslovatskikh otnoshenii*, 3. zvezek. Moskva 1973-1978, str. 515-517.

¹⁰ Luke Harding: *Fury as Russia Presents 'Evidence' Poland Sided with Nazis Before War*. V: *The Guardian*, 1. 9. 2009.

predstavili Philip Jordan, Michael Sayers, Albert E. Kahn in različni »strokovnjaki«. Naj samo omenimo, da ti argumenti nasprotujejo avtentičnim arhivskim dokazom in uveljavljenim zapisom o bistvu sovjetskega sistema. Kot je nakazano zgoraj, to poglavje trdi, da Stalin ni imel namena pomagati braniti ozemeljsko integriteto demokratične Češkoslovaške ali pa se leto kasneje bojevati proti Hitlerju v obrambo Poljske. Kaj naj rečemo tistim, ki zagovarjajo nasprotni vidik? Spomnimo se lahko le na legendo o admiralu Horatiu Nelsonu - ker mu ni bilo všeč, kar so mu nadrejeni signalizirali z zastavo, je teleskop dal na slepo oko in zatrjeval, da ni videl ničesar.

* * *

Naj začnemo z ugotovitvijo, da podrobna študija arhivov široke vrste praških uradnikov, kot so češkoslovaški minister v Moskvi Zdenek Fierlinger, agrarni politik Rudolf Beran, vodja komunistične stranke Klement Gottwald in sovjetski minister v Pragi Sergej Aleksandrovski, izniči vsak dvom: Sovjetska zveza ni bila pripravljena pomagati Češkoslovaški proti tretjemu rajhu. To dejstvo je bilo dokončno potrjeno z uporabo avtentičnih dokumentov iz prve roke.¹¹

Namesto ponovnega pregleda zapisov naj si ogledamo le majhen - toda avtoritativen - del dokazov, ki so na voljo. Med njimi so tudi pogledi češkoslovaškega zunanjega ministra in po letu 1935 predsednika Edvarda Beneša. Med tistimi, ki so lahko z avtoriteto govorili o sovjetski pomoči Češkoslovaški, je bil edinstven. V medvojnem obdobju je bil zadolžen za zunanjo politiko in državno varnost svoje države. Med Prago in Moskvo ni bilo nič dogovorjeno brez njegove neposredne udeležbe. Povrhu je bil Beneš slovit po svojih prosovjetskih izjavah, govorih in publikacijah.¹² Z britanskimi diplomati, politiki in novinarji ali z ameriškimi uradniki je o Stalinu vedno govoril z navdušenjem.¹³ Njegovi poljski kolegi, na primer predsednik vlade in general Vladislav Sikorski, so imeli njegova rožnata mnenja o Stalinu za nevarna in neznosno naivna.¹⁴ Nadalje, Beneš je bil po lastnemu pojmovanju dosmrtni »radikalni socialist«.¹⁵ Britanski torijci so bili morda intuitivno naklonjeni antikomunistični ideologiji in tudi zaradi javne šolske izobrazbe. Beneš je izhajal iz popolnoma drugačnega ozadja. Prav zato ne bi nikoli namerno skrival dokazov o sovjetski ponudbi pomoči Češkoslovaški, da bi zadovoljil svojemu »razrednemu interesu«. Ravno nasprotno, na vsak način bi poskušal uporabiti takšno ponudbo kot orodje za prisilo Francozov (in upajoč tudi Britancev), da jo izenačijo. Toda, kadar je Beneš slišal trditve, da je Sovjetska zveza na-

¹¹ Igor Lukes: Benesh, Stalin und die Komintern: vom Münchner Abkommen zum Molotow-Ribbentrop Pakt. V: Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte, 1993, str. 325-353; isti, Stalin and Benes at the End of September 1938 : New Evidence from the Prague Archives. V: Slavic Review, 1992, str. 28-48.

¹² Na primer Edvard Beneš: Memoirs of Dr. Edvard Benes. Boston 1954, str. 42.

¹³ National Archives and Record Administration (NARA), Skupina zapisov 84, zaupni dokument, 1949, šk. 7, Odpravnik poslov John H. Bruins, ameriška ambasada, London, zunanjemu ministru, Washington, 8. november 1949.

¹⁴ Državni arhivi, Praga, Arhivi Centralnega komiteja Komunistične stranke Češkoslovaške, fond 100, inventarna št. 24, dokument 175, a. e. 1566. Pogovor je potekal 20. 5. 1942. Ozračje je bilo napeto in prepirljivo. Na koncu je Sikorski odvihral iz sobe.

¹⁵ Edvard Beneš: Nesnaze demokracie. Praga 1924, str. 20.

meravala pomagati praški vladi v boju proti Hitlerju leta 1938, s Francijo ali brez nje, je opustil svoj tradicionalni prosovjetski ton.

Spodaj je naveden ozek izbor priložnosti, ko je predsednik govoril o sovjetski vojaški pomoči Pragi. 19. septembra 1938, na vrhuncu češkoslovaško-nemške krize, je resno svaril svojega sekretarja, naj ne zaupa Sovjetski zvezi. »Če nas spravi v vojno z ognjenim orožjem proti Hitlerju,« je dejal predsednik, »nas bo pustila, da obvisimo v zraku.«¹⁶ Takoj po vojni je bil še ostrejši. Avgusta 1945, ko ga je tovariš vprašal o govorici, ki so jo širili propagandisti KSČ, da je bila Sovjetska zveza pripravljena pomagati Češkoslovaški leta 1938, »so se njegove oči zasvetile s sovraštvom do Sovjetov in Stalina«. Ker je pred tem utrpel resno poslabšanje zdravja, se predsednik ni dobro počutil in njegovi prijatelji so zaskrbljeno opazovali, kako dobiva rdeč obraz. Njegov sogovornik ga je hitro povabil na sprehod in svež zrak. Strinjal se je, ni pa spremenil teme: »Predsednik je znova in znova ponavljal, da ima sedaj v lasti diplomatske dokumente, ki dokazujejo, da so nas Sovjeti med münchensko krizo izdali, tako kot sta to storila Daladier in Chamberlain, da niso imeli nikakršnega namena pomagati, da je bila njihova pripravljenost le pretveza, navaden komunistični trik.«¹⁷

21. oktobra 1947 je Beneš govoril s kanclerjem Jaromirom Smutnyjem. Ob komentiranju nedavno izdane knjige Zdeneka Fierlingerja, prosovjetskega bivšega ambasadorja v Moskvi, je bil predsednik vidno vznemirjen. Dejal je, da je Fierlinger »v celoti ponaredil možnost ruske pomoči septembra 1938. Resnica je, da nam celo Sovjeti niso hoteli priti na pomoč ... Vedli so se neiskreno, vendar verjamem, da bo resnica prišla na plano, saj mora. Aleksandrovskemu sem zastavil tri vprašanja o tem, na kakšen način bi Sovjeti prišli na pomoč, in mu jih ponovil. Ni mi odgovoril, nikoli mi ni odgovoril. To je bil poglavitni razlog, zakaj sem kapituliral.«¹⁸

Nazadnje je Beneš načel tudi temo domnevne sovjetske pomoči avgusta 1938. Še vedno je bil v kraju Sezimovo Usti, vendar je že odstopil z mesta predsednika. Bil je dobesedno na smrtni postelji, pred sabo je imel le še dva tedna življenja. Vseeno pa je rad poslušal radio, predvsem BBC. Na tej postaji je slišal, da je Moskva proti njemu sprožila gonjo in ga obtoževala, da je izdal interese svoje države, ko se ni zmenil za ponudbo vojaške pomoči s strani Sovjetske zveze leta 1938. Čeprav je bil takrat Beneš že vdan v usodo in letargičen, se je hitro odzval na to novico: »Želel bi vedeti, kdaj, od koga in komu je bila dana ta ponudba.«¹⁹

¹⁶ Prokop Drtina: Československo muj osud. Toronto 1982, str. 106.

¹⁷ Ivan Herben: Benes o sve navsteve u Roosevelta a o Mnichovu. V: Ladislav Karel Feierabend: Politicke vzpominky, 3. zvezek. Praga 1996, str. 417-419.

¹⁸ Arhivi Edvarda Beneša, Praga, Zapiski za rokopise, šk. 10a, 21. oktober 1947. »Aleksandrovskemu sem zastavil tri vprašanja« se nanaša na srečanje med predsednikom Benešem in sovjetskim ministrom, ki je potekalo na praškem gradu 19. 9. 1938. Od treh vprašanj, ki jih je postavil predsednik, je bilo drugo osrednjega pomena: »Kakšna bo drža Sovjetske zveze, če Francija ne želi izpolniti svojih obveznosti?« Na žalost je Kremelj to vprašanje popačil in se pretvarjal, da se tiče razpoložljivosti sovjetske pomoči kot članice Lige narodov po členih 16 in 17, ki se nanašata na kolektivno obrambo, in ne enostranske pomoči Rdeče armade v primeru, da se Francija ne bi hotela boriti. Čeprav je Kremelj obrnil vprašanje na glavo, je v Prago vseeno prispel odgovor 35 minut po tem, ko je Beneš zavrnil francosko-britanski ultimati. Netočna verzija dogodka je predstavljena v knjigi Ivan Majski: Vospominania sovietskogo diplomata, 1925-1945. Moskva 1987, str. 357-358.

¹⁹ Arhiv Jaromira Smutnyja, univerza Columbia, New York, Smutnyjev zapis z dne 14. avgusta 1948; Smutny je bil Benešev kancler.

Pokazali smo, da Edvard Beneš, osrednja češkoslovaška politična osebnost, ni nikoli prejel ponudbe sovjetske pomoči Češkoslovaški, omenili pa smo tudi, da v arhivih ali spominskih čeških politikov katere koli ideološke usmerjenosti, vojakov ali vojnih obveščevalcev ni sledu o takšni ponudbi. Sedaj pa naj še na kratko pripomnimo, da takšna pomoč kljub trditvam Zaharova, Šapošnikova in Volkoganova ne bi mogla biti fizično ponujena. Češkoslovaška in Sovjetska zveza nista imeli skupne meje. Vmesna država, Romunija, je imela eno neustrezno železniško progo, ki je potekala od vzhoda proti zahodu prek težavnega in večinoma hribovitega terena. Še pomembneje, romunski kralj Carol II. je odkrito povedal, da ne bi nikoli dovolil prehoda Rdeče armade prek svojega ozemlja. Če bi to dopustil, bi po njegovem mnenju škodil romunskim interesom, za Češkoslovaško pa bi bilo to usodno. Prehod Rdeče armade prek poljskega ozemlja ni prišel v poštev.

V takšnih okoliščinah bi lahko Moskva leta 1938 pomagala Pragi le prek romunskega zračnega prostora. V malo verjetnem primeru, da bi kralj dopustil takšen prehod, moramo omeniti še to: 1. Na Češkoslovaškem sta bili le dve letališči, ki bi lahko sprejeli napredno sovjetsko letalo SB-2, eno od teh pa se je nahajalo zunaj Prage in onkraj dosega sovjetskih letal, ki bi prihajala iz smeri Romunije. Seveda je že to preprečevalo kakršen koli zračni most. 2. Sovjetska letala so uporabljala sodobno visokooktansko gorivo, ki na Češkoslovaškem ni bilo dostopno, saj je češko letalstvo uporabljalo zastarelo mešanico plina in olja biboli. 3. Sovjetsko letalstvo je uporabljalo drugačno vrsto streliva (7,62 mm) kot češko (7,92 mm), drugačno topništvo in metalce bomb. 4. Češka in sovjetska radijska oprema sta bili nezdružljivi. 5. Vnaprejšnja postavitve sovjetskega goriva, streliva in topov okoli čeških letališč bi bila kadar koli pred splošno mobilizacijo 23. septembra 1938 iz političnih razlogov nemogoča. Nezaslužen sloves Češkoslovaške kot sovjetske letalske matice (*Flugzeugmutter Schiff*) je že naredil to državo nepriljubljeno. Septembra 1938 bi bilo že močno prepozno za dovoz goriva, streliva, bomb in druge opreme, ne smemo pa tudi pozabiti, da Romunija ne bi dovolila prehoda takšnega blaga po železnici prek svojega ozemlja. Nenavadno je, da vojaški strokovnjaki, kot so Zaharov, Šapošnikov in Volkoganov, govorijo o okoli 70 divizijah Rdeče armade, ki so bile pripravljene pomagati Češkoslovaški, ne odgovorijo pa na ključno vprašanje, kako bi te divizije prispele do kraja vojaških operacij.

* * *

Stalin in njegovi tovariši so v tridesetih letih z zaskrbljenostjo opazovali Hitlerjev vzpon na oblast. Kljub dokazom o uspehu nacistov sta Kremelj in Komunistična internacionala vztrajala pri širjenju nenavadne dogme, da »mora biti glavni udarec zadan socialdemokratski stranki«. ²⁰ Sočasno pa je strateški položaj Moskve postajal še nevarnejši. Otto Kuusinen, uradnik Komunistične internacionale, je leta 1934 pregledal potrjeno strategijo. Dejal je, da »dlje bo vojna odlašana, več časa bo na voljo, da revolucionarna kriza dozori in da se Sovjetska zveza ter antiimperialistične sile okrepijo.« ²¹

²⁰ Jane Degras: *The Communist International III. London 1956-1965* (dalje Degras, *The Communist International III*), str. 287-288.

²¹ Prav tam, str. 306.

Klement Gottwald, vodja KSČ, je bil spomladi ali poleti leta 1934 poklican v Moskvo na nujen posvet. Ob vrnitvi je na ukaz Kominterne napadel nekatere od svojih tovarišev, ki so jih Hitlerjevi uspehi prestrašili. Gottwald je trdil, da so bili tisti, ki so videli vzpon nacizma kot poraz proletariata, v zmoti. »Očitno je, da fašizem pomeni rast terorja in krvavih ran na telesu proletariata. Toda odpadniki, trockisti in strahopetni kapitulanti vidijo le rast terorja, slišijo le pokanje biča. Ne vidijo, da sočasno raste tudi nov revolucionarni val. Ne slišijo grmenja prihajajočih revolucionarnih spopadov.«²² Sorodne ideje in načini izražanja bodo kmalu prihajali iz Moskve.

Leta 1935, na 7. kongresu, je bilo članom Komunistične internacionale naročeno, naj sledijo dvojni strategiji. Prvi element je bil zasnovan za oslabitev kapitalističnega stanja v Evropi z odstranitvijo socialnih demokratov iz njegovih temeljev, ki naj bi nato postali del ljudske fronte pod vodstvom komunistov. Drugi element strategije je bila uporaba rastoče nestanovitnosti meščanskega razreda v Evropi z namenom poraza nacizma, sovjetskega tipa revolucij in »diktatorstva proletariata«. Silam ljudske fronte, pod vodstvom komunizma, je bilo naročeno, naj pripravijo teren »za prihajajoče velike bitke v drugi rundi proletarskih revolucij«.

Na ta način, kot je napovedal Georgi Dimitrov, bi ljudske fronte v različnih evropskih državah zagotovile poraz ne le nacizma, temveč tudi kapitalizma in vodile Evropo v dobo »diktatorstva proletariata in oblasti Sovjetov«.²³

Karlo Štajner, veteranski jugoslovanski komunistični politik, se je udeležil 7. kongresa v Moskvi in si oddahnil, da se njegova stranka in druge po svetu niso smele upreti Hitlerju. To je bila kratkotrajna iluzija. Le šest mesecev kasneje, v začetku leta 1936, je bil eden od približno tridesetih uradnikov Kominterne, ki so bili povabljeni na popolnoma zaupno konferenco. Med ostalimi udeleženci so bili Walter Ulbricht, Theo Schmidt, Stjepan Cvijić in Josip Broz. Vsebina tega srečanja je bila v popolnem nasprotju z direktivami 7. kongresa. Prvi govorec je bil strah vzbujajoč Nikolaj Ježov. Trdil je, da so Francozi in Britanci želeli izzvati vojno med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, Stalinova premetena strategija pa je to grožnjo izničila. Namesto tega bosta London in Pariz tista, ki se bosta spopadla s tretjim rajhom. »V primeru da do takšne vojne res pride, morate storiti vse, kar je potrebno, da preprečite zmago Zahoda nad Nemčijo.« Naslednji govorec je bil Andrej Ždanov, ki je, po Štajnerjevem mnenju, zvenel tako kot nacistični propagandni minister Joseph Goebbels. Z ostrimi besedami je Ždanov izpostavil »zahodno plutokracijo« kot uradnega sovražnika vseh komunistov in namignil, da bo Stalin kmalu iskal zavezništvo pri Adolfu Hitlerju. Štajner je ugibal, da je bila ta poteza preložena zaradi španske državljanske vojne. Tuji udeleženci so bili osupli, vendar si nihče ni upal protestirati proti tej strategiji. Zadnji govorec, Vjačeslav Molotov, je v celoti podprl poglede Ježova in Ždanova. Kmalu po sestanku leta 1936 je bil Štajner aretiran in poslan v gulag. Kremelj ga je izpustil šele leta 1956, po dvajsetih letih oziroma sedem tisoč dneh v enem od najbolj nepriljudnih krajev v Sovjetski zvezi. V svojih spominih je ujel krutost, sadizem in vsepričujočo smrt.²⁴

²² Državni arhivi, Praga, ACK KSČ, fond 19/5, signatura 74. Dokument ni datiran, vendar mora izhajati iz pomladi ali poletja 1934.

²³ Degras, *The Communist International III*, str. 369-370.

²⁴ Karlo Štajner: *Seven Thousand Days in Siberia*. New York 1988.

Druga izdaja njegove knjige, ki je prvotno izšla v Zagrebu, je vsebovala novo poglavje »Stalinizem in fašizem«.25

Maksim Litvinov je prijateljaval z Arnostom Heidrichom, češkim vladnim uradnikom. Maja leta 1938 sta govorila v Ženevi. Njegovi pogledi so Heidricha šokirali. Sovjetski diplomat je zatrjeval, da je vojna neizbežna. Nadaljeval je, da Zahod »želi, da Stalin uniči Hitlerja in da Hitler uniči Stalina«. Svaril je, da Moskva ne bo ustregla svojim sovražnikom. »Tokrat bodo Sovjeti stali ob strani skoraj do samega konca, ko bodo lahko posredovali ter dosegli pravičen in trajen mir.«26

Na vrhuncu češkoslovaško-nemške krize leta 1937 ali 1938 je Moskva v Prago poslala uradnika Komunistične internacionale, ki je bil identificiran kot Ždanov.27 Njegova poglobljena naloga je bila seznaniti skupino partijskih uradnikov iz Centralnega komiteja z najnovejšo strategijo Komunistične internacionale. Njegova analiza celotnega položaja je poudarila, da čeprav je fašizem grožnja, igra tudi pozitivno vlogo: če bo izbruhnila vojna med Češkoslovaško in Nemčijo, bo imela KSČ pred sabo odprte vse možnosti. Dolžnost vseh članov partije je boj proti napadalcu. Hkrati pa bi komunisti »z vso močjo poskušali izrabit ekonomsko in politično krizo, ki bi jo povzročila vojna, za mobilizacijo ljudske množice in pospešitev propada kapitalizma na Češkoslovaškem.« V boju proti Hitlerju in posledično kapitalizmu bi članom KSČ pomagala Rdeča armada, ki bi predstavljala »velik politični dejavnik v tem konfliktu«. Za zaključek je Ždanov zagotovil svojemu občinstvu, da bo »Hitlerjev napad na Češkoslovaško začetek konca fašistične vladavine in hkrati tudi buržujskega sistema izkoriščanja v tej državi«.

Avtoritativni vojaški časopis *Vojennaja misl'* je osrednjeevropsko krizo septembra 1938 analiziral na skoraj enak način, kot je to storil sovjetski govorec v Pragi. Časopis se je spraševal, zakaj Velika Britanija in Francija nista storili ničesar v podporo Češkoslovaški. Zahod je bil preveč prestrašen, da bi se uprl Hitlerju, saj »bi vojna pod trenutnimi pogoji sprožila obsežne revolucionarne ukrepe delavske množice in nedvomno prisilila vladajoče razrede, da se odpovejo svojim interesom. Pojav revolucionarnih prevratov, ki jih je sprožila imperialistična vojna v letih 1914-18 v številnih evropskih državah, je še vedno svež v spominu buržujskih vladarjev Anglije in Francije.« Po prepričanju sovjetskih analitikov se je Chamberlain poskušal izogniti izbruhu vojne, saj se je bal njenih socialističnih posledic.28

Je Moskva sploh kdaj resno pričakovala, da bo KSČ ukrepala na podlagi domneve, da je bila vojna s Hitlerjem le odskočna deska za val mednarodnih revolucij? Beneš in Klement Gottwald sta septembra 1945 načela prav to vprašanje.

25 Arhiv Odprte družbe, OSA, Budimpešta. Raziskava Radio Free Europe, Slobodan Stanković, »Yugoslav Author Claims No Difference Between Hitler and Stalin«, 26. avgust 1982.

26 Arhivi Narodnega muzeja, Dokumenti Prokopa Drtine, šk. 4.

27 Državni arhivi, Praga, ACK KSČ, fond 100/45, 10. zvezek, a. e. 184, srečanje je potekalo med 20. in 21. avgustom. Datum je natiptan, tako kot preostanek dokumenta. Neznane je dodal letnico »1938«. Možno je, da se je dogodek dejansko zgodil leta 1937; gl. opombo Ivana Štovička v Soudobe dejiny 21 (1999), str. 26-28. Govor je tolmačil tovariš Hajek. Dokument ne razkriva imena tega sovjetskega gosta. Malo verjetno je, da bi bil to Andrej A. Ždanov - verjetno je bil preveč pomemben, da bi vodil obveščanje na tako nizki stopnji. Vseeno pa je obstajal nek Ždanov, ki je bil znotraj Komunistične internacionale odgovoren za osrednjo Evropo.

28 V. Pavlov, I. Petrov: *The Military-Political Situation in Central Europe*. V: *Voyennaya mysl'*, 9 (1938); članek je vojaški ataše ZDA v Moskvi, podpolkovnik Philip R. Faymonville, ameriška ambasada, Moskva, omenil mestu Washington, 20. 10. 1938, NARA, zapis št. 1361, šk. 1800, G-2 zapis 657-D-1054.

Predsednika Beneša je razveselilo, ko je izvedel, da predsednik KSČ ni nameraval uporabiti Praginega sprejema Münchenskega sporazuma kot argumenta proti demokratskim politikom. Izvedel je, da je v očeh Moskve Münchenski sporazum ne le njegov polom, temveč tudi Gottwaldov. Predsednik je iskreno povzel bistvo svojega pogovora z Gottwaldom: »Zame je bilo temeljnega pomena Gottwaldovo priznanje, da so bili v Moskvi [vodje Komunistične stranke Češkoslovaške] grajani, ker jim ni uspelo izvesti revolucije, in da so se ti branili s skoraj identičnimi argumenti, kot sem jih uporabljal jaz.«²⁹

Revolucionarna sestavina sovjetske strategije v poznih tridesetih letih je pomembna. V nasprotju z Britanci in Francozi, ki so se želeli izogniti vojni, tudi če bi to povzročilo rast nemške oblasti in razvrednotenje njihovega moralnega kapitala, si Kremelj ni ustvaril iluzije, da se vojni lahko izogne. Majski je Benešu to jasno pokazal med njunim pogovorom v Londonu 23. avgusta 1939. Beneševi zapiski razkrivajo samo jedro sovjetskega strateškega razmišljanja tistega časa. Beneš je izrazil svoje začudenje nad bližajočim se podpisom pakta Molotov-Ribbentrop in namignil, da bo vojna zelo kmalu izbruhnila. Majski je odvrnil z osupljivo odkritostjo, da bo vojna izbruhnila v dveh tednih. »Moj splošni vtis,« je zapisal Beneš, »je, da Sovjeti želijo vojno, da so se na njo zavestno pripravili in da menijo, da se ne Poljska, ne Nemčija, ne Anglija ne morejo umakniti, da se vojna bo zgodila - in da so zase ohranili svobodo delovanja.« Ko je naslednji dan videl besedilo nacistično-sovjetskega pakta, je Beneš ugotovil, da je stvar še hujša, kot jo je očrtal Majski. Beneš je načekal in podpisal, da je pakt »precej groba taktika, kako pognati Hitlerja v vojno«. Beneš je povzel srečanje: »Sovjeti so prepričani, da je prišel čas za dokončni obračun med kapitalizmom, fašizmom in nacizmom in da bo prišlo do svetovne revolucije, ki jo bodo sami sprožili ob primernem trenutku, ko bodo ostali izčrpani od vojne.«³⁰

To ni bilo začasno čustvo s strani Beneša. Bivši predsednik je 26. avgusta 1939 pisal češkoslovaškemu poslaništvu v Washington: »Ruski pakt [s Hitlerjem] /.../ je bil /.../ oblikovan z namenom pospešitve poteka dogodkov in povzročitve izbruha vojne.«³¹ Enako je menil, ko je Wehrmacht dosegel obrobje Varšave: »Verjamemo, da je bil rusko-nemški pakt eden od poglobitvinih razlogov, zakaj je Hitler s svojimi vojaki šel v vojno ...«. Beneš je dejal, da so tisti na Zahodu, ki so želeli preprečiti vojno, upravičeno jezni.³²

Kremelj se je tesno oklepal prepričanja, da vojna predstavlja nove priložnosti za revolucije v Evropi novembra 1939. Sovjetski uradnik je dejal delegaciji KSČ v Moskvi, da je pakt Molotov-Ribbentrop upravičen, saj »če bi ZSSR sklenila dogovor z zahodnimi silami, Nemčija ne bi nikoli sprožila vojne, iz katere bi se razvila tista svetovna revolucija, na katero se že dolgo pripravljamo. /.../ Obkoljena Nemčija se ne bi nikoli podala v vojno. /.../ Sedanja vojna mora trajati, kolikor dolgo hočemo. /.../ Ostanite mirni, saj še nikoli ni bilo ugodnejšega časa za naše interese, kot je sedanjí.«³³ Zopet moramo omeniti, da je dolgoročna sovjetska strategija, ki je tu očrtana, v skladu z vsemi ostalimi viri, ki smo jih citirali.

²⁹ Ustav Tomase G. Masaryka, Beneševi dokumenti, zapiski za rokopise (dalje UTGM-B), šk. 10a.

³⁰ UTGM-B, The Second World War, šk. 61.

³¹ Prav tam, šk. 66.

³² Prav tam, šk. 61.

³³ NARA, Irving N. Linnell, konzul ZDA v Pragi, zunanjemu ministru, Protektorat Češka in Moravska, 20. november 1939, 860F.001/106.

Vsa sovjetska pričakovanja pa niso bila točna. Na primer, Kremelj je gotovo močno zaskrbljeno opazoval, medtem ko je Hitler osvojil večino Evrope. Kritičnega pomena je bil nacistični napad na Sovjetsko zvezo, saj je to pomenilo, da se Stalinu ni uspelo izogniti vojni, nemška vojska pa je dosegla obrobje Moskve. Nič od tega niso mogli predvideti v poznih tridesetih letih. Prav tako se tudi drugi val socialističnih revolucij ni odvil točno tako, kakor je upala Moskva. Vojna proti Hitlerju se ni spreobrnila v razredno vojno, revolucije pa so bile sprožene leta 1944, vendar ne s strani vzhodnoevropskega proletariata, temveč s strani Rdeče armade, tajnih policistov in lokalnih osebnosti, ki so se izurile v Sovjetski zvezi. Ta tehnika je bila geografsko omejena, saj je bila navzočnost Rdeče armade nujen prvi pogoj za pojav komunističnih elit. Od tod nezmožnost Moskve, da bi razširila svojo oblast onkraj ozemlja, ki so ga osvobodili sovjetski tanki. Seveda je potreba po uvozu revolucionarnih režimov iz Rusije vse vlade v Evropi, ki so bile pod sovjetsko oblastjo, oropala legitimnosti.

Prevedla Urška Žitnik

Igor Lukes

STALIN'S POLICY TOWARDS CZECHOSLOVAKIA 1938-1939

S u m m a r y

Since the end of the 1960s original documents and first-hand testimonies of the participants have been available, supporting the findings that in 1938 the Soviet Union did not intend to provide the government in Prague with any military assistance for its struggle against the Nazi Germany. Thanks to the additional information provided after the opening of the Eastern European archives in the beginning of the 1990s, the interpretation that the Kremlin hoped the French-British alliance would get involved in the conflict with the Third Reich, while the Soviet Union preserved the freedom of action for itself, has been strengthened considerably, to such a degree that this is no longer disputable. Despite the extensive evidence to the contrary, Stalin's Soviet Union is still being depicted as a bastion of anti-fascism/anti-Nazism. The authors of such claims explain the tactical manoeuvres of Moscow at the European political scene in the 1930s as a consequence of the inability of Great Britain and France to accept Moscow as a reliable partner on the anti-Nazi front. They even occasionally present the pact between Stalin and Hitler (signed by Molotov-Ribbentrop on 23 August 1939) and its secret protocols as a justified tactical step that the Kremlin had to take due to the conspiracy of the British and French against the Soviets. Thus the whole crisis of the 1930s as well as the war itself is sometimes presented as a consequence of the Western betrayal with the aim of destroying the Soviet Union, fuelled by the corrupt anti-communist ideology of the ruling elites in London, Paris and other hostile capitals. However, it is a fact that the Soviet Union was not prepared to provide any assistance to Czechoslovakia against the Third Reich.

Zbirka *Razpoznavanja/Recognitiones*

Inštitut za novejšo zgodovino

335 strani

Cena 23,00 EUR